

Rəsmiyə Səyaf qızı Hacıyeva15

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞININ DİL VƏ ÜSLUB XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Nizami Gəncəvi öz yaradıcılığı ilə mövcud olduğu dövrdən ta bu günə qədər nəinki Azərbaycan ədəbiyyatında, o cümlədən, ümumdünya ədəbi fikir tarixində özünəməxsus yeri və rolu olan böyük söz ustadlarından biri, bəlkə də birincisidir. Onun əsərləri hələ Orta əsrlər dövründə Azərbaycan, İran, Yaxın və Orta Şərqi, hətta Uzaq Şərqi və Qərbi Avropa ədəbiyyatına böyük təsir göstərmiş, həm müasirlərinin, həm də ondan sonra gələn bir neçə yüz il ərzində yaşayıb-yaratmış neçə-neçə şair və yazıçıların yaradıcılığında Nizami Gəncəvi ənənələri açıq-aydın özünü büruzə vermişdir.

Hətta Şərqi belə bir məsələ də yaranmışdır ki, böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuliyə qədər əksər Azərbaycan və Şərqi şairləri Nizami Gəncəvi irsinin təsir dairəsindən çıxıb bilməmişdir. Elə Məhəmməd Füzulinin özü də Nizami Gəncəvi yaradıcılığında təsirlənmiş, özünün məşhur “Leyli və Məcnun” əsərini də Nizami Gəncəvinin eyniadlı əsəri əsasında, bir növ bu əsərə nəzir kimi qələmə almış və Nizami Gəncəvinin özünün böyük ustası adlandırmışdır.

Bütün bunlar da bir tərəfdən böyük söz ustası Nizami Gəncəvinin öz əsərlərində heç vaxt dəyərdən düşməyən və bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayan bir-birindən dəyərlili ümumbəşəri ideaları qələmə almasından qaynaqlanırdısa, digər tərəfdən də onun ümumdünya ədəbiyyatı tarixində o vaxta qədər mövcud olmayan və özündən sonra yeni məktəb yarada biləcək dil və yazı üslubu ilə əlaqədar idi. Məhz bu baxımdan da Nizami Gəncəvinin ədəbi-bədii dili və özünəməxsus yazı üslubu müxtəlif alim və şairlərin diqqətini özünə cəlb etmiş və onların mühüm tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Lakin bu böyük fikir dühasının yazı və dil üslubu nə qədər müxtəlif rəqəmlərdən tədqiq edilsə də hələ də öz aktuallığını itirməmiş və bu baxımdan hələ də deyilməmiş fikirlər qalmışdır.

Bu baxımdan biz həm Azərbaycan, həm də türk, rus, Avropa və hətta Amerika yazıçıları və araşdırmaçı alimlərinin Nizami Gəncəvi yaradıcılığına verdikləri yüksək dəyər haqqında az-çox məlumat və bilgilə sahibik. Lakin bu böyük türk-Azərbaycan əsilli, farsdilli yazıçının yazı və dil üslubu haqqında məhz farsdilli, yəni İran ədəbi-bədii və elmi-nəzəri mənbələrində hansı fikirlərin söyləndiyi haqqında Azərbaycan elmi ictimaiyyətində o qədər də dərin və geniş məlumatlara rast gəlinmir. Bu baxımdan biz bu kiçik elmi araşdırmamızı Nizami Gəncəvinin yazı üslubu haqqında farsdilli mütəfəkkirlərin apardıqları elmi tədqiqatları əsasında aparmağa çalışmışıq.

Ümumiyyətlə, Nizami Gəncəvinin ədəbi-bədii yaradıcılığına, onun yazı üslubuna diqqətlə fikir versək görərik ki, yazıçı fars dilində əsərlər yazsa da, onun əsərlərinin yazı manerası və tərzini, dil və üslubiyyəti, işlətdikləri cümlələr, fikirlər, sözlər və söz birləşmələri, ibarələr bütövlükdə sübut edir ki, o, farsdilli, türk fikirli yazıçıdır. Bu baxımdan böyük İran alimi Rzazadə - Şəfəqin “Tarixə - ədəbiyyat (Ədəbiyyat tarixi) kitabında qeyd etdiyi “Nizami Gəncəvi fars dilinə başqa üslublardan tamamilə fərqli olan yeni bir üslub gətirmişdir ki, bu da Azərbaycan üslubu adlanır” fikri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onun fikrincə, müasir İran ədəbiyyatşünasları dönə - dönə qeyd edirlər ki, Nizaminin dili fars olsa da, işlətdiyi sözlərə və yazı üslubuna görə əmin olmaq olar ki, şairin özü türkdür və gəncəlidir və bu tədqiqatçılar öz əsərlərində Nizaminin adını əksər hallarda “Nizami Gənci” yəni “Gəncəli Nizami” kimi vurğulayırlar.

Bu baxımdan, İranın “Ədəbiyyat tarixi” kitabının müəllifi Zəbihollah Səfa, “Gənc və Gəncinə” adlı bir əsərində Nizami Gəncəvi haqqında yazır: “Nizami Gəncəvi fars şeirində böyük söz ustadlarından olub, özünəməxsus bir üslubun bünövrəsini qoymuşdur. Nizami fars dilində XII əsrin sonlarında dastanı şeir ilə nəzmə çəkən yeganə şairdir. Sonra ədib öz fikrinə davam edərək yazır ki, mənim öz kitabımda Nizaminin adını XII əsrin sonunda yaşayan başqa şairlərindən əvvəldə qeyd etməyimin səbəbi budur ki, o, tarixi baxımdan deyil, əksinə mənəvi baxımdan öz çağdaşlarından üstündür və fars şeirində yüksək məqama malikdir” (13, s. 601).

Behruz Sərvətiyan isə öz tədqiqatlarında şair haqqında aşağıdakı fikirləri söyləmişdir: “Nizaminin “Qeyb Gözgülü” olmasının ən mühüm səbəbi, onun mübahisəli fikirlərindən daha çox, dili ilə əlaqədardır. Çünki, onun nəzminin qüdrətindən lalları dil açsa da, o öz zəngin xəyal aləminin gücü ilə konkret şəkildə işlədilməli olan zəif bir sözü belə, geniş mənalı sözə çevirir” (3, s. 15).

15 Bakı Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasının əməkdaşı, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

İslami Nəduşən özünün “Əmir Xosrov Dehləvinin “Qəzəl sənətkarlığı” haqqında” adlı məqaləsində deyir: “Bunu bilmək lazımdır ki, Nizami üslubu İranın ilk lirik şairi olan Hafizə böyük təsir göstərmişdir, o isə öz növbəsində sonralar yaranan məşhur “hindi” üslubuna təsir etmişdir” (2, s. 224).

Qulam Hüseyn Yusifi “Çəsmeye rouşən” kitabında yazır: “Nizaminin “Xəmsə”sində və dastanlarında solmayan bir incəlik və tərəvət vardır. O, məzmun və forma arasında əlaqə yaratmaqla gözlərimiz önündə eşqin şirin və rəngarəng dünyasını yaradır, öz könlündən keçən düşüncələrini lazımi ədəbi formaya salmaqla, Almaniyalı dilçisi “Humboldtun” dediyi kimi, öz lirik ədəbi üslubuna fiziki cazibədarlıq və özünəməxsus daxili forma verir” (6, s. 171).

Görkəmli İran tədqiqatçılarından biri olan Mir Hidayət Həsari özünün “XVIII əsrdən iki saqinamə” məqaləsində yazır ki: “Nizamidən iki əsrə yaxın dövr keçdikdən sonra onun əsərlərini dərinlən oxumuş olan şirin sözlü şirazlı şair Hafiz həmin o gözəl şeirləri alqışlayaraq, yeni zəmində müstəqil bir poema yaratmışdır. Bu poema janrı sonralar yüzlərlə şair tərəfindən təqlid olunaraq fars ədəbiyyatında “saqinamə” adı ilə özünə məxsus yer qazana bilmişdir” (18, s. 607-613).

Nizami və Xaqaninin üslubu barədə dəyərli söz söyləmiş İranın böyük üslubşünası Məleküşşuəra Baharın fikrincə isə Nizami və Xəqani əslən azərbaycanlı olsalar da öz yaradıcılıqları ilə dünya poeziya tarixində fars şeir üslubunun əsasını qoymuşlar: “Biz samaniyələr, qəznəvilər və səlcuqilər dövründə üslub mənasını az görürük. Ona görə ki, bu dövrlərdə üslub mənası tədricən formalaşmağa başlamışdı və tam halda tanınmamışdı. Buna görə də bu dövrdə üslub mənasından danışmaq əhəmiyyətsizdir. Amma Nizami və Xəqani kimi iki böyük şairin dünyaya gəlməsi ilə fars şeir üslubu formalaşmışdır. Ona görə də fars ədəbiyyatında Nizami və Xəqanidən sonra şeirin yeni üslubuna daha çox diqqət yetirilmişdir” (9, s. 7).

Rzazadə Şəfəq ədəbiyyat tarixində başqa Azərbaycan şairləri, o cümlədən, Nizami barədə yazır: “Nizami Gəncəvi, Xəqani Şirvani, Mücirəddin Beyləqani, Fələki Şirvani və Əbülülə Gəncəvi eyni bir ədəbi prosesin aparıcı şəxsiyyətləri olmuşlar. Bu proses həmin şairlərin dövründə yaşayan İraq şairlərinin arasında da getsə də, lakin ondan fərqlənir. Ona görə tədqiqatçıların bəzisi bu üslubu Azərbaycanı yox, Nizaminin ana yurdu olan Arrani üslubu da adlandırmışlar” (5, s. 11).

Nizami Gəncəvi yaradıcılığının çətinlik və mürəkkəbliyinin əsas səbəbi onların sözlərinin düzgünlüyündən, xüsusi üslublarından və onların hikmətli sözlərindən asılıdır. Nizami kimi, bir çox şairlər öz yazılarında hikmətli və fəlsəfi sözlərdən istifadə etdikləri üçün, onlar öz sözlərinin mənasını çətinləşdiriblər. Bərat Zəncani “Sirlər xəzinəsi”nin müqəddiməsində yazır: “Nizaminin çətin anlaşılmalı dili ilə başqa Azərbaycan şairlərinin dili fərqlidir. Çünki, başqa Azərbaycan şairlərinin sözlərinin çətinliyini aradan qaldırmaq kimi bir məqsədi yoxdur. Məsələn əsərlərinin nüsxələrinin yalnız oxunması və ona məxsus ifadələrinin cümlədəki yerində şübhə yaratması, və ya şeirin qafiyəsində “cinas” işlətməsi və yeni tərkiblərdən faydalanması tam surətdə Nizaminin sözünün dərkini çətinləşdirir” (11, s. 6).

İran alimi Zəbihollah Səfa da özünün “Gənc və Gəncinə” kitabında yazır: Həkim Nizami xalq dilində işlənən sözləri yerli-yerində işlədərək onlara yüksək bədii çalarlıq vermişdir” (13, s. 601).

İran alimi Gavə Ahəng özünün “Fars ədəbiyyatının şah əsərləri” ədəbi seriyasının 37-ci nömrəsində yazır: Nizaminin istedadı, xəyalı və görüşlərinin yüksəkliyi bəzən adi vəsflərdən belə üstündür. Bu səbəbdən onun qabiliyyətli olması şeirin anlaşılmasını şərtləndirir. Xüsusən Nizami sənətkar bir şair olduğu üçün, onun sözlərinin ifadə etdiyi mənanı tam dərk etmək mümkün deyil. Baxmayaraq ki, Nizami “Leyli və Məcnun” əsərini 4 aydan az bir müddətdə yazmışdır” (10, s. 8).

İranlı alim Vahid Dəstgerdi “Şeir” adlı məqalədə Nizami haqqında yazır: “Nizami Gəncəvi əfsanə və roman şeirinin təşəbbüskarıdır. O, şirin əfsanələr və duzlu nağıllar danışarkən, oxucunu təbiət və hikmət sirlərindən agh edir və insanların əxlaqını təmizləməkdə onlara dəyərli öyüdlər verir” (14, s. 46)

Məhəmməd İstəlamı yazdığı “Hədisi - qürbəti - can”(can qürbətinin hədisi) adlı kitabında, Nizami ilə Əmir Xosrov Dəhləvini müqayisə edir: “Nizaminin zehni düşüncəsi və onun geniş hafizəsi, ondan əvvəlki şairlərin əsərlərində işlənən kəlmə və tərkiblərdən əlavə, onun şeirinə bir qədər yeni kəlmə və tərkiblər daxil etməklə, yenidən tərkiblər yaradır. Lakin onun bəzi çatışmamazlıqlarını nəzərə almasaq, bu xüsusiyyət Nizami sözünə hakim kəsilmişdir” (8, s. 32).

Zərrinkub yazır: “Sirlər xəzinəsi”nin qəribə nəql etmə üslubu var. Həmin üslub, Nizaminin başqa əsərlərində də işlənmişdir. Hətta Əttar, Sənayi və Moləvi də öz poemalarında bu üslubdan faydalanıblar. Onun təlimi dediklərinin

bir hissəsi kimi, qısaca nəql olunmasıdır. Bu üslub Nizaminin əsərlərinə bir bəlağətli danışiq rəngini verir” (4, s. 68).

Əslində Nizami ilə başqa şairləri müqayisə edərkən Nizamini fars ədəbiyyatında “Azərbaycan üslub”unun ilk nümayəndəsi hesab etməliyik. Çünki, Nizaminin əsərlərinin bədii xüsusiyyətləri də bu fikrimizi bir daha təsdiq edir. Əvvəla Nizami mütəfəkkir bir şairdir və təfəkkürün özünə bağlı bir qaydaları var. Bu xüsusiyyət hər şairdə öz təsdiqini tapmır. Ona görə də Nizami özünün geniş və dərin fikirlərini izah etmək üçün “Məsnəvi” qəlibindən istifadə etmişdir. Bundan başqa, Nizami farsca yazdığı şeirlərində, cümlələrdə qəbul olunmuş və yayılmış olan dil qurumu qaydalarını sındırır, yeni bir dil qurumuna əl atır. Bu da yalnız onun öz üslubunun göstəricisidir. Üçüncüsü o xalq deyimlərindən aldığı sözləri bu yaratdığı qurumda çox uyğun halda işlədərək, bədii sənətdən bəhrələnmişdir. Burada aydınlaşdırmaq lazımdır ki, Nizaminin farsdilli olduğunu qələmə verənlər çox səhv edirlər. Çünki fars şeirində, yeni bir üslub sahibi olan həmin Nizami, Azərbaycan dilindən aldığı təsirlər və gətirdiyi sözlər nəticəsində yazıçı bu yeni üslubu yaratmağa nail olmuşdur. O, ən yaxşı xalq deyimlərindən, terminlərdən və onlara bağlı məxsus qrammatik qaydalardan istifadə edərək, hər bir sözündə onu ecazkar bir nümunə kimi göstərmişdir.

Farsdilli ədəbi-nəzəri ədəbiyyatda Nizaminin ifadə tərzini əski “xorasani” üslubda ayırd edə bilmək məsələsi daha çox diqqəti cəlb edir. Çünki yazıçı bir azərbaycanlı şair kimi, onun ictimai, tarixi və coğrafi mühitini axıcı bir üslubla, fərqli bir əhval-ruhiyyə və təfəkkür tərzilə əks etdirmişdir. Onun yaradıcılığının əsas xüsusiyyətlərindən biri də yeni terminlər, mürəkkəb sözlər və söz birləşmələri yaratmaq və onları yerli-yerində işlətmək bacarığıdır. Şairin yaradıcılığında bu cür mürəkkəb söz tərkiblərinə tez-tez təsadüf edilir. Məsələn, hər barmağından min hünər yağır, qaçmaqla keçdi kökəlməz, çuvalın başını otlarla bağlamaq, ayaq açmaq, ayağı yüngül olmaq, gülləgül, dümbələndüz, günbəgün, toxum əkmə (ara qarışdırmaq), ağız dolusu gülmək və bu sair bu qəbil Azərbaycan dilinə məxsus xalq söz və ifadələri sadalamaq olar ki, bunlar da ümumilikdə şairin yeni bir “Nizami ifadə tərzini”ni yaratdığını göstərir. Bu cür ifadə tərzini fars dilində “Azərbaycani ifadə tərzini” kimi şöhrət tapmışdır.

Nizami Gəncəvi hadisələri və obrazları təsvir etmək sahəsində ədəbi miniatür üslubu adlanan yeni bir ifadə tərzini yaratmışdır. Onun lirik vəsf etmə bacarığına sahib olduğunu kankeret nümunələrlə izah etmək olar. “Yeddi gözəl” məsnəvisində gurun, yəni zebranın vəsfi onun bu bacarığına bir nümunədir. Şair burada əlçatmaz bir miniatür yaradaraq cizgilər, naxışlar və rənglərin heyranedicili rəsimini çəkir.

Hüseyn Əli Yusif yazır: “Sirlər xəzinə”sində 400-dən artıq “mürəkkəb söz birləşmələri” işlənmişdir. Bu qədər ifadələrdən 100-də 96-sı təkrar olunmayıb. Bu 450 mürəkkəb tərkibdən yalnız 15-i cəmi bir dəfə təkrar olunmuşdur” (16, s. 583).

Ümumiyyətlə, Nizaminin başqa əsərləri kimi, “Sirlər xəzinə”sinin dilində də çətinliklər vardır. Bu çətinlik, onun mürəkkəbliyi və üslubu ilə əlaqədardır. Bəzən də nüsxələrin yanlış oxunması onun yazılarında müxtəlif formalar və mənaların meydana gəlməsinə səbəb olur.

Nizami məsnəvilərinin hər birində fərqli mövzulardan bəhs edir. Amma bu mövzuların hamısı insana bağlıdır. Şairin müraciət etdiyi irfan, eşq, fəlsəfə, tarix, folklor, musiqi, təbiət, tibb, və s. kimi məsələlərin hər birinin ətraflı şəkildə təhlil, tədqiq və araşdırılmağa ehtiyacı vardır. Lakin Nizami üslubunun dərk olunmasında “Xosrov və Şirin” əsərinin özünəməxsus əhəmiyyəti var. Bu da ondan ibarətdir ki, Nizaminin bu əsərdə işlətdiyi əksər deyimləri, məsələləri, üslubu və qurmaları, kinayə və bənzətmələri onun başqa əsərindən say çoxluğu ilə fərqlidir. Əlbəttə, bunu da demək lazımdır ki, onun Azərbaycan, fars və ərəb dillərini mükəmməl bilməsi bu üslubun yaranmasına fəvqəladə təsir göstərmişdir.

Görkəmli İran tədqiqatçısı Mehrəngiz Növbəhar yazdığı bir məqalədə, Nizami “Xosrov və Şirin” və “Leyli və Məcnun” məsnəvilərini sintaktik cəhətdən araşdıraraq, onun üslubu xüsusiyyətlərini yeddi müxtəlif texniki növə bölmüşdür. Təbdil ya çevirmə (sifətdən, şibh cümlə düzəltmək). 2-Hərf silmək (mənadada oxşar feil salmaq). 3-Çoxaltmaq yolu ilə həm təkid etmək həm də nəqli feil qurumilə. 4-Qəlb ilə; yəni mürəkkəb feillərdən ismi feilin özündən əvvəl gətirmək ya gələcəkə bağlı feillərdə köməkçi feili onun əsas feildən əvvəl gətirmək məsdəri qurumlar isə əsas feili onun amillərindən sonra istəmək. 5-Təkrar yolu ilə Nizami qeydləri cümlənin qurluşunda təkrar edərək, üslub yaradır. 6-Genişlətmək yolu ilə əlaqəsi olan feillərin oxşar növlərini və təsirsiz ya təsirli feilləri bir birinin əksinə, həmçinin məsdər yerinə, sifət işlədir. 7-Hal bildirən feillə əmr feilini isə (ب) qoşması yerinə(می) işlətməmişdir” (16, s. 355).

“Xosrov və Şirin”dən rast gəlinən 200 “şərti mürəkkəb cümlə”dən, 116-sı xəbəri cümlə, 8-i “dua”, 43-ü “əmr” cümləsi və 33-ü isə “sual” cümləsidir.

Qətiyyətlə demək olar ki, Nizami bütün əsərlərini farsca yazsa da, türkcə düşünmüşdür. Bunu Nizaminin Azərbaycan xalq deyimlərini, xalq əfsanələrini, atalar sözləri və məsəlləri, xalq musiqisi və folklor materiallarından öz əsərlərində istifadə etməsi bunu bir daha sübut edir. Məsələn, “yuxudan sağ əli üstündə oyanmaq”, “inşallah tez olar”, “dil açmaq”, “qəm odunda mən yanırım sən qaynarsan”, “pozitiv olmamaq” və s.

Nizaminin üslubu xüsusi qramatik üstünlüklərə malikdir. Söz natiqləri həmişə danışq dilindən istifadə edə bilmək üçün sət qramatik qaydalardan imtina etməyə, yeni sözlər və terminlər yaratmaqla sözləri yerli-yersiz təkrar etməkdən imtina etməyə çalışmışlar. Nizaminin bu məsnəvisi də digər əsərləri kimi bu qaydada yazılmışdır. Ancaq dilçilik baxımından terminlərdən nizam tərzində istifadə etmək qaydasını pozmaqla yeni tərz meydana çıxarmışdır. İran tədqiqatçısı Hidayətin “Məcmüəlfüsəha”da yazdığına görə Nizaminin “mütərrəzi” (üslub yaradan) adlandırılmasının səbəbi onun yaratdığı yeni tərzlə bağlıdır (15, s. 637).

Burada “Leyli və Məcnun” da rast gəlinən qramatik quruluş və formaların bəzisinə işarə edirik:

Nizami şeirinin musiqililiyini artırmaq üçün yüksək bədii təsirə malik olan mürəkkəb zərfləri təkrar edir (12, s. 554):

بینید اختیار به مرگ این

است پیچ پیچ تو سخن کی تا

Sənin qalan sözün buruq buruqdu, mənası boş və heçdir.

Mürəkkəb sifət tərkibləri yaradır (12, s. 554):

بینید تار و سنگ مرقد در

را فرقدان چشم کن روشن

O iki ulduzun gözünü aydınlandıranı indicə darısqal qəbirdə görün. Ön şəkilçilərin istifadə etməklə isimdən sifət düzəldir (12, s. 554):

بینید اختیار به مرگ این

برد من پیش ز آرزویی مرگ

Bu ixtiyarlı ölümə baxın ki, yanımdan arzumu apardı.

3) Sifətdən isim kimi istifadə edir (12, s. 557):

مهری سرد به او سوی دیدی

چهری گرفته سر ز لیلی

Leyli narahat sima ilə Məcnuna soyuq-soyuq baxırdı.

4) Fars dilində felin “əmr”, iltizam və arzu forması “ب” şəkilçisi ilə verilsə də, Nizami onu “می” davamlılıq ya təkid əlaməti olan ön şəkilçisi ilə verir (12, s. 568):

داری دام ز رهی تاباز

گذار می او وام که کوش می

Onun haqqını yerinə vermək üçün çalış ki, boynunda vəbalı qalmasın.

5) mürəkkəb sifətdən tərkibi sifət yaratmışdır (12, s. 444):

پر هم تو با فکنده بال هم

اخضر چرخ پران طاووس

Mavi səmanın tovuzları sənin qarşında həm qanadın, həm də lələyini tökür.

6) kinayə və metaforma əvəzinə yeni tərkiblərdən istifadə edir. Məsələn (منتظر) “intizarda qalmaq” sözündənsə, “gözü yolda qalmaq” və məktəb sözünün yerinə də “ادب سرا” işlədir (12, s. 471):

سرایي ادب در آمده جمع

جایی و ای قبیله ز يك هر

[

Hər biri bir qəbilə və yerdən gəlib, məktəbə yığılmışdılar.

7) Bir tərkibi başqa bir tərkib yerinə işlədir, məsələn (شبهستان) “şebestan” yerinə (ترکستان) “torkestan” ya (فرجامگو) “son xəbər verən” yerinə (بدخبر) “bəd xəbər” və (نویسنده) yazıçı yerinə (طغراکش) “toğrakeş” sözlərini işlədir (12, s. 572):

مشهور نوشته چنین شقه بر

مشهور مثال این طغراکش

Bu məşhur dastanı yazan belə fərmanı yazıb.

8) sinonim sözlərdən faydalanır, məsələn, “qaranlıq” əvəzinə “savad” sözünü işlədir (12, s. 471):

در آورد ما سواد ز سر مه

پرورد شیر خون ز گلونه

Həm surxabı həmdə sürməsi təbiidir.

9) Nizami şeirlərində isim və əvəzlərdən daha çox, sifət düzəltmələrinə çox rast gəlirik.

Səid Həmidyan "Nizaminin "Yeddi Gözəl"ində söz üslubu" adlı məqaləsində yazır: "Beləliklə, Nizami mahir bir rəssam şairdir ki, nə təsvirlə zəmanənin ünsiyyətindən qafil qalır, nə də onların təzadından. Bir sözlə şair verdiyi təsvirdə zəmanəni və mühiti qabarıq formada göstərərək, onun mühitlə olan sərhəddini, eyni zamanda da uyğunluğunu da göstərməyə çalışır" (1, s. 113-119).

Zərrinkub Nizaminin bu əsəri barədə deyir: "Nizaminin heç bir əsərində dastan yaratma zövqü və şairlik qüdrəti "Yeddi gözəl"də olduğu qədər deyil. Amma bəzi tənqidçilərin fikirlərinin əksinə olaraq bu məsnəvi onun yaratdığı son əsəri deyil. Bu səhv oradan yaranmışdır ki, İskəndərnamənin bəzi nüsxələrində Nizami yaratdığı əsərlərinin adını nəql edərkən "Yeddi gözəl"in adına işarə etməmişdir. Ona görə də tədqiqatçılar bu səhvə düçar olmuşlar ki, bu poema şairin son əsəri olacaqdır. Nizaminin "Yeddi gözəl"i onun həm öz əsərləri içində həm də ondan sonra bu tərzdə Nizamidən təqlid olunan tam məsnəvilərin içərisində misilsizdir" (4, s. 116).

Zəbihollah Səfa Nizaminin "İskəndərnamə"silə "Firdovsinin" "Şahnamə"sini müqayisə edərək yazır: "Firdovsinin" "Şahnamə"sində olan sadəlik və axıcılıq Nizaminin "İskəndərnamə"sində görünmür və burada anlaşılmaz mənalar çoxdur. Qoşun cəngavərlərinin, ordunun hərəkətləri, döyüş meydanlarının vəsfi, "Şahnamə"də canlı olduğu kimi "İskəndərnamə"də əsla görünmür. Bununla belə, qətl meydanlarını və pəhləvanları vəsf etməkdə Nizaminin məharəti yüksəkdir. Nizami öz dövrünün dəbi olaraq "İqbalnamə"də elmi termin və istilahlardan, ərəbcə sözlərdən, filosofların düşüncələrindən, fəlsəfi üsullardan olduqca yerli yerində istifadə etmişdir. Elə buna görə də onun "İskəndərnamə"si başqa əsərləri kimi şairin dairətulmaarif ensiklopediyası kimi alınır. Lakin bununla belə, onun Xəmsəsi bu özəlliklərə baxmayaraq epopeya hesab oluna bilməz" (7, s. 343-352).

Vahid Dəştgerdinin yazdıqlarına əsasən çox ehtimal ki, Nizami yunan dilini bilirmiş. Buna nümunə "Uqyanus" sözüdür, Nizamidən başqa qədim şairlərdən heç kimsə bu sözü şeirində və ya nəsrində işlətməmişdir (12, s. 1369):

خواند اوقیانوس اش یونانی که

بماند شگفتی دریا ژرف آن در

Belə nəzərə çarpır ki, Nizami "İqbalnamə"ni yazarkən Əflatunun "Beş Risalə"sindən, xüsusilə onun "Ziyafət"indən təsirlənmişdir. Yəni, bu məsnəvidə İsgəndər Əflatun kimi yeddi hikmət bilən alimlə elmi mübahisələr apararaq sonda onların verdiyi dərin mənalı cavablarla razılaşıb. Yunan hikmətinin qoyduğu dərin təsir "İskəndərnamə"də gözə çarpır. Hətta bu məsələ "Şəhnamə" ilə "İskəndərnamə"nin əsas fərqlərindən biri sayıla bilər. Zəbiholla Səfanın dediyinə görə Firdovsinin və Nizaminin sözləri eyni bir mənbədən qaynaqlanır. Həqiqətdə isə biz bu birliyi İskəndərlə Daranın arasında baş verən üç döyüşün təsvirindən aydın şəkildə görürük. Bəziləri onların arasında zaman, dil və üslub baxımından fərqin olduğunu qeyd edirlər. Amma Firdovsi ilə Nizaminin arasında olan fərqlər daha çox onların dünyagörüşü ilə bağlıdır. Çünki Nizami Firdovsinin əksinə olaraq istəyir ki, Rüstəmin timsalında İranda mövcud olan "Şahənşahı" xilas etsin. Nizami əqil yolu ilə çalışır ki, bu coğrafi məkanda yaşayan insanların dünyagörüşünü dəyişdirsin! (17, s. 718).

Dil və üslubi cəhətdən Nizaminin yaradıcılığı başqa yazıçıların yaradıcılığından tamamilə fərqlənir. Onun əsərlərinin dili, ifadə tərzini, cümlə quruluşu, hadisələrə yanaşma tərzini və s. qramatik qaydalar özlüyündə tamamilə fərqli bir üslub təşkil edir. Bu baxımdan İran ədəbiyyatında üslubun dəyişməsi onun dilinin obrazlılığına mühüm təsir göstərir. Farsdilli Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığında da hər iki dil bir-biri ilə qovuşaraq fərqli bir üslub meydana çıxarır. Nizaminin yaradıcılığında rast gəlinən islamdan qabaqki dövrlə bağlı mövzular və istilahlardan onun yaradıcılıq tərzini üçün bir özəllik hesab olunur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1370. Sal əl, چاپ تهران، قطره، نشر حمیدیان، سعید زبیبی، شهر آرمان

1370. چهارم، چاپ یزدان، انتشارات ندوشن، اسلامی محمدعلی آواها، و ایماها

1369. سال اول، چاپ آزاد، دانشگاه انتشارات ثروتیان، بهروز غیب، ی آینه

1372. سال اول، چاپ سخن، انتشارات کوب، زرین عبدالحسین ناکجاآباد، جستجوی در پیرگنج

آذربایجانى سبک ی دربارە ش، 1321 تهران، شفق، رضازاده، ایران، ادبیات تاریخ

1369. سال اول، چاپ علمی، انتشارات یوسفی، غلامحسین روشن، چشمه

مصحح ی مقدمه چاپ، تاریخ بدون شیرازی، انجوي ابوالقاسم تصحیح حافظ

1388. سال اول، چاپ نگاه، انتشارات استعلامی، محمد غربت، حدیث

2. ج 1369، پنجم، چاپ اميرکبير، انتشارات بهار، الشعراي ملك شناسي، سبک مقدمه 37، شماره اميرکبير، انتشارات آهنگر، کاوه مجنون، و ليلي فارسي، ادبيات شاهکارهاي 1374 سال تهران، دانشگاه انتشارات زنجاني، برات الاسرار، مخزن شرح سوم، چاپ نگين، انتشارات بابايي، پرويز دستگردي، نسخه مطابق گنجوي، نظامي کليات تهران 1362، اول چاپ فردوس، انتشارات صفا، الله ذبيح گنجينه، و گنج 1. ي شماره ارمغان، ي مجله 637. ق. 1295 تهران 1، ج اول، چاپ، (قلي رضا) هدايت الفصحا، مجمع 1372. سال اول، چاپ 3، ج ثروت، منصور کوشش سده، نهمين کنگره مقالات مجموعه 7. و 6 جلد مسکو، چاپ ي شاهنامه به مستندات 1369. اول، چاپ اساطير، انتشارات افشار، ايرج و مهدي يحيي مقاله هفتاد

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, “Xəmsə”, ədəbi-bədii yaradıcılıq, dil və üslubiyyat, cümlə, söz

Ключевые слова: Низами Гянджеви, “Хамса”, литературное и художественное творчество, язык и стиль, предложения, слова

Keywords: Nizami Ganjavi, “Khamisa”, literary and artistic creativity, language and style, sentence, word.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığının dil və üslub xüsusiyyətləri

Xülasə

Məqalədə Nizami Gəncəvi yaradıcılığının dil və üslub xüsusiyyətləri tədqiq olunur. Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı çox geniş və əhatəlidir. Onun çoxlu əsərləri, o cümlədən, lirik şeirləri də vardır. Lakin onu bütün dünyada məşhurlaşdıran əsasən məsnəviləri və ya “Xəmsə”sidir. Nizaminin “Xəmsə”si beş əsərdən ibarətdir. Onlar dünya ədəbiyyatında çox mühüm yer tuturlar. Buna görə də məqalədə biz əsas diqqəti “Xəmsə”yə yönəltməyə çalışmışıq.

Языковые и стилистические особенности творчества Низами Гянджеви

Резюме

В этой статье мы исследовали языковые и стилистические особенности творчества Низами Гянджеви. Творчество Низами Гянджеви очень обширно и разносторонне. У него много произведений, в том числе лирических стихов. Но в основном его “Хамса” прославила его на весь мир. “Хамса” Низами состоит из пяти произведений. Они занимают очень важное место в мировой литературе. Поэтому в статье мы постарались сделать акцент на “Хамсе”.

Language and stylistic features of Nizami Ganjavi's work

Summary

In this article we had explored the language and stylistic features of Nizami Ganjavi's creativity. Nizami Ganjavi's creativity work is very wide and comprehensive. He has many works, including lyrical poems. But mainly his “Khamisa” made him famous all over the world. Nizami's "Khamisa" consists of five works. They occupy a very important place in world literature. Therefore, in the article we have tried to focus on “Khamisa”.

RƏYÇİ: dos.N.Əfəndiyeva